

SEYMOUR MARTIN LIPSET

Véget ért a politikai kivételesség?*

„Immáron senkinek sincs semmilyen alternatívája a kapitalizmussal szemben – a fennmaradó érvek csupán arra vonatkoznak, hogy milyen mértékben és mi módon kellene irányítani és szabályozni a kapitalizmust.”

Anthony Giddens: A harmadik út.

Az Egyesült Államok, ahogy azt az Amerikába látogatók sokasága mellett Alexis de Tocqueville és Friedrich Engels is megállapította, „kivételes” ország, egyedülállóan tér el szervezési elveiben és társadalmi osztálystruktúráját tekintve az Óvilág hagyományosabb és a státusok által jobban megkötött posztfeudális nemzeteitől (Tocqueville, 1948: 36–37.).¹ Az „amerikai kivételesség” kifejezést először Tocqueville alkotta meg még az 1830-as években, és azóta használják általános összehasonlító elemzésekben, majd különösen széles körben kezdték alkalmazni az I. világháború után, amikor igyekeztek megmagyarázni, hogy az Egyesült Államokban miért gyenge a munkásosztály radikalizmusa. Egy közelmúltban megjelent könyvemben, az *American Exceptionalism*-ben (Lipset, 1996: 32–35., 77–109.) foglalkoztam a kifejezés első értelmével. Ebben az írásban és egy hamarosan megjelenő munkámban pedig a második értelmezést taglalom (Lipset és Marks, 1999.).

A radikalizmus kutatói és gyakorlói számára az „amerikai kivételesség” egy konkrét kérdést jelentett: vajon az Egyesült Ál-

* Seymour Martin Lipset a közérdek Hazel professzora a George Mason Egyetem Közérdekek Intézetében és a Stanford Egyetemen a Hoover Institution rangidős tagja. A jelen tanulmány azon az előadáson alapul, amelyet az Instituto Juan March diplomakiosztó ünnepségén 1999. június 17-én tartott.

lamokban egyedül az ipari társadalmak közül miért hiányzik a számottevő szocialista mozgalom, vagy munkáspárt (Flacks, 1998: 104–105; Klehr, 1971.; Voss, 1993.; Halpern–Morris, 1997.)? A kérdés a tizenkilencedik század vége óta bosszantotta a szocialista teoretikusokat. Friedrich Engels élete utolsó évtizedében (Marx–Engels, 1938: 368.; Engels, 1892: 239.; Engels, 1986: 449.)² igyekezett azt megválaszolni. A német szocialista és szociológus Werner Sombart 1906-ban az anyanyelvén adott ki egy nagy könyvet a kérdéstről *Miért nincs szocializmus az Egyesült Államokban?* címen. A kérdéssel a fabiánus H. G. Wells is foglalkozott *Amerika jövője* című írásában, ami ugyanabban az évben jelent meg. Lenint és Trockijt is mélyen foglalkoztatta a jelenség, mert megkérdőjelezte a marxista történelmi materializmus belső logikáját, ahogyan azt maga Marx megfogalmazta *A tőke* előszavában, ahol kijelentette, hogy „Az iparilag fejlettebb ország a kevésbé fejlettné csak saját jövője képét mutatja”. (Sombart, 1976.; Wells, 1906.; Marx, 1967: 6.)⁴ És semmi kétség nem férhet ahhoz a tényhez, hogy a XIX. század utolsó negyedétől kezdve a legfejlettebb állam az Egyesült Államok. A Kommunista Internacionálé különleges bizottságot állított fel, amely az „amerikai kérdéssel” foglalkozott és aminek ülésén maga Sztálin is megjelent.

Marx feltételezése alapján az I. világháború előtti vezető marxisták úgy tartották, miként 1893-ban Engels is megjegyezte, megismételve Marx mondását, hogy a legiparosodottabb kapitalista ország elvezeti majd a világot a szocializmusba (Sombart, 1976: 15.; Bell, 1996.). Sombart még a következő álláspontot is hangsúlyozta: „Ha ... a modern szocializmus a kapitalizmus által kiváltott szükségszerű reakció, akkor a legelőrehaladottabb kapitalista fejlődést bejárt ország, nevezetesen az Egyesült Államok lenne egyidejűleg az, amely a szocializmus klasszikus esetét képviselné és munkásosztályának a legradikálisabb szocialista mozgalmakat kellene támogatnia” (Quint, 1953: 380.).

Ez az álláspont azután megszilárdult az ortodox marxizmusban. Edward Bernstein, még marxista korában, mielőtt a marxista eszmék legnagyobb hatású revizionistája lett volna, megjegyezte: „Szemtanúi vagyunk annak, amint az Egyesült Államokban a kapitalizmus terjedésével és a modern proletariátus megjelenésével közvetlen összefüggésben behatol és gyökeret ereszt a modern szocializmus” (Moore, 1970: 70.). Karl Kautsky, akit a Német Szociáldemokrata Párt vezető teoretikusának tartanak, 1902-ben kijelentette, hogy „Amerika megmutatja nekünk a saját jövőnket, már amennyire egyetlen ország feltárhatja azt az összes többi számára”. Ezt a nézetet 1910-ben kifejtette, feltételezve, hogy az „osztálykonfliktus régóta esedékes kiéleződése” „erőteljesebben” fejlődik ott, mint bárhol mást (Moore, 1970: 58., 102.).

August Bebel, a német szociáldemokraták politikai vezetője 1907-ben egyértelműen kijelentette, hogy „Az amerikaiak elsőként fogják megteremteni a szocialista köztársaságot”. Ez a hit akkor, amikor a német párt már tömegmozgalom volt számos választott képviselővel a Reichstagban, miközben az Amerikai Szocialista Párt a szavazatoknak kevesebb mint két százalékat tudta megszerezni, azon a tényen alapult, hogy az Egyesült Államok „az ipari fejlődésben messze megelőzte Németországot”.

Ezt a véleményét 1912-ben megerősítette – amikor a két mozgalom erejében mutatkozó különbség még jobban megnőtt –, és azt mondta, hogy Amerika lesz „az első nemzet, amely kikiáltja a szövetkezetek nemzetközösségét” (Moore, 1970: 77.). A francia szocialista Paul Lafargue, Marx veje, apósa véleményének parafrázisát adta közre az Amerikáról írott könyve fülszövegében: „Az iparilag legfejlettebb ország megmutatja a jövőjüket az iparosodás létráján őt követő többieknek” (Moore, 1970: 91.). Sok más marxista, mint az angliai H. M. Hyndman, az orosz Maxim Gorkij és az egyesült államokbeli Daniel De Leon is ezt a szempontot hangsúlyozta.

A szocialisták folyamatosan képtelennék bizonyultak arra, hogy az Egyesült Államokban életképes mozgalmat teremtsenek, és ez jelentette a marxista teoretikusok számára az egyik legnagyobb kellemetlenséget, mivel azt feltételezték, hogy a társadalom felépítménye, amely magában foglalja a politikai magatartást is, az alatta meghúzódó gazdasági és technikai rendszerek függvénye. Sok tizenkilencedik század végi és huszadik század eleji marxista értelmezése szerint elméletük megkövetelte tőlük a hitet abban, hogy „az Egyesült Államok a világ összes országa közül a legérettebb a szocializmusra” (De Leon, 1904: 133.). Max Beer, aki ötvenesztendősi pályafutása során részt vett az osztrák, a német és a brit pártokban is és aki dolgozott a Szocialista Internacionálénál, leírta az európai marxista vezetőknek az amerikai szocializmus gyengesége miatt érzett aggodalmát, aminek magánbeszélgetések során adtak hangot. Tudták, hogy ez a „marxi elmélet ...eleven ellentmondása”, amely magát a marxizmus érvényességét kérdőjelezte meg (1935: 109–110).

Lev Davidovics Trockij figyelembe vette Marx kijelentését egy 1939-es, népszerű formában megírt kiadványában, amelyet az amerikai közönségnek szánt. Megismételte A tőke idézett mondatát, majd a következő megjegyzéssel vetette el: „ezt semmilyen körülmények között sem ...szabad szó szerint venni” (1939: 38–39). Trockij természetesen alaposan ismerte a marxizmust és tisztában volt azzal, hogy az elmélet megkövetelte az Egyesült Államok elsőségét a szocializmushoz vezető úton. Megjegyzése arra utal, hogy az ellentmondás nagyon is foglalkoztatta. Erőfeszítése, hogy képletes kijelentésként elutasítsa,

jelzi, hogy nem tudta megválaszolni az idézett mondat által kreált rejtélyt.

A szervezett szocializmus száználmas amerikai eredményei ellenére mondhatjuk, hogy Marxnak igaza volt, amennyiben a legfejlettebb ország „a kevésbé fejlettnak csak saját jövője képét mutatja”. Ha ezt az általánosítást az Egyesült Államokra alkalmazzuk, akkor egyszerűen csak annyit jelent, hogy az amerikai kultúra, beleértve a politikát is, a valóságban nem azon az úton járt, amelyben a marxisták reménykedtek, de tükrözi egy gazdaságilag és technikailag fejlett társadalom logikáját. A feudalizmust soha nem tapasztalt Egyesült Államok a polgári társadalom prototípusa. Max Weber értelmezésében pontosan azért válhatott a legproduktívabb gazdasággá, mert kultúráját alaposan átítták a kapitalista értékek. Az ideáltipikus kapitalista ember egy amerikai, Benjamin Franklin volt. Weber számára a „kapitalizmus szellemét” legjobban az ő pennsylvaniai írásai tartalmazták (1958: 64–65.).

Azt az érvelést, hogy az amerikai nem szocialista politika bizonyul majd az európai baloldal modelljének, teljes pompájában Lewis Corey, az Amerikai Kommunista Párt korai vezetője 1940-ben fogalmazta meg Luis Fraina néven egy neokommunista szekta, a *lovestone-iak Workers Age* című lapjában megjelent cikksorozatban. Harvey Klehr összefoglalása szerint Corey előrelátóan fogalmazta meg, hogy Amerika nem kivétel, hanem a kapitalista országok tényleges modellje. Csupán a versenyfutásban elfoglalt helyet cserélték el; az európai szocialisták Amerikában a saját boldogtalan jövőjüket láthatták. Amerika a kapitalizmus prototípusa volt és egyáltalán nem egyedülálló, vagy akár csak kissé különböző eset. A szerepek különös megfordulása következtében most az európai szocialisták tekintettek túl az óceánon, hogy megpillantsák saját mozgalmuk jövőjét. Az amerikai fejlődés nem különbözött az európaítól, csupán előrehaladottabb stádiumban volt (1971: 130.)⁵

Miképpen Louis Corey „jövendölte”, a többi nyugati demokrácia baloldala egyre inkább hasonlított az amerikai nem szocialista baloldalra. Kisebb vagy nagyobb mértékben valamennyi elutasítja az etatista gazdaságot és elfogadja a versenyen alapuló piacot mint a növekedés és az életszínvonal emelkedésének útját. Ma a szociáldemokrata és munkáspártok szociális és ideológiai téren pluralisták. Mint ismeretes, az európai szociáldemokrata mozgalmak egyes vezetői, Blair, Jospin, Schröder és mások között komoly viták folynak a Szocialista Internacionálnak a progresszív baloldali pártok új csoportosulásává történő átalakításáról, amelyben a Demokrata Párt képviselné az Egyesült Államokat.

Az európai pártok jellegének megváltozása nagymértékben tükrözi a gazdasági és osztálystruktúrák átalakulását, amelynek révén egyre jobban hasonlítanak a Tocqueville és az I. világhá-

ború előtti marxisták által leírt Egyesült Államokra. Nagymértékben csökkent a *stände*-re, a feudális és monarchikus múltból származó kötött és egyértelműen hierarchikus osztályokra helyezett hangsúly. A gazdaságok növekedése és a fogyasztás ebből következő növekedése, az oktatás nagyobb egyenlősége számottevően csökkentette az életformabeli különbségeket (beleértve a nyelvi és az öltözködésbeli különbségeket is) a társadalmi osztályok között. A jövedelmi és foglalkozásbeli tudás fordított piramis alakú eloszlása, amely a tizenkilencedik század végét és a huszadik század elejét jellemezte, megváltozott és új formája a középen kidomborodó gyémántra emlékeztet. Ma a baloldali politikai pártok inkább a növekvő középrétegekhez szólnak és nem az ipari munkássághoz, valamint a nyomorgókhoz, akiknek tömege arányosan csökken. Az Egyesült Államokban, amely az ipari társadalmak strukturális fejlődésének prototípusa, a nem kétkezi foglalkozást űzők aránya az 1960-as 43 százalékról mára 58 százalékra növekedett. A feldolgozóiparban foglalkoztatott munkások aránya 26-ról 16 százalékra esett. Ugyanezen csökkenés az Egyesült Királyságban 36-ról 19 százalék, Svédországban 32-ről 19, Hollandiában 30-ról 19, Ausztráliában 26-ról 13,5 százalék volt. A csökkenés kevésbé látványos, de határozott Franciaországban (28-ról 20 százalékra) és Németországban (34-ről 29 százalékra) (Bureau of Labor Statistics).

Az amerikai rendszer az óvilági társadalmaknál mindig kevesebb hangsúlyt helyezett az osztálytudatra és szerveződésre; de ezek az Atlanti-óceán mindkét felén amúgy is hanyatlanak. A baloldali pártok elsődleges alapját jelentő szakszervezeti tagság arányosan csökkent az ILO által vizsgált 92 ország négyötödében (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, 1997.). 1985 és 1995 között az Egyesült Államokban a szakszervezeti tagság aránya 21 százalékkal csökkent. 1999-ben az amerikai munkásoknak csupán 14 százaléka volt szakszervezeti tag és ez a magánszférában foglalkoztatottaknak kevesebb mint 10 százaléka. A tagság csökkenése még ennél is nagyobb volt Franciaországban (37%) és Nagy-Britanniában (28%), valamint Németországban 18%. A demokratákhoz hasonlóan az európai és az ausztráliai-ázsiai szociáldemokrata pártok tagsága és támogatói közé társadalmi összetétele tekintetében heterogénebb lett. Az osztály- (gazdasági) helyzet és a szavazói választás összefüggése alacsonyabb az Egyesült Államokban, mint másutt az iparosított világban – és az elmúlt néhány évtizedben a legtöbb fejlett országban lecsökkent annak következtében, hogy a gazdasági osztályok és a fogyasztási szintek változtak.

E fejlemények előidézésében szerepet játszó erőket számos neomarxista társadalomtudós határozta meg, amikor a „posztindusztriális társadalom”, „a posztmaterializmus”, és a „tudományos-technikai forradalom” kibontakozását taglalta.

Daniel Bell, aki egész életében szociáldemokrata volt, központi szerepet játszott ezeknek a Nyugaton bekövetkezett változásoknak a megfogalmazásában (Bell, 1978.). Radovon Richta (1969) és társai a Csehszlovák Tudományos Akadémián hasonló fejlődést jeleztek Kelet-Európában és a Szovjetunióban.

Az ipari társadalmakban az osztályviszonyokban és a politikában bekövetkezett változásokat, hasonlóan a baloldali politika változásaihoz, az Egyesült Államokban és Európában egy apolitikus marxizmus keretei között elemezhetjük, nevezetesen úgy, hogy elfogadjuk azt az állítást, miszerint a technikai struktúrák és a gazdasági osztályok „eloszlása” határozza meg a politikai és a kulturális felépítményeket – anélkül, hogy a kapitalizmusnak a szocializmussal történő felváltását feltételeznénk. Véget ért sok, Marx által előre látott tendencia – az ipari proletariátus nagyarányú növekedése, az önfoglalkoztatás hanyatlása, amely a gyárak megjelenésének következménye volt. Sokkal inkább gyorsan növekedett a terciér technikai és szolgáltató foglalkozások, mint a termelő munkahelyek száma. A felsőoktatásban tanulók és a diplomások száma a sokszorosára növekedett. Alain Touraine, a vezető francia szociológus és baloldali értelmiségi felveti, hogy a hatalom alapja e fejlemények következtében változott meg: „Ha az előző domináns osztály tagságának feltétele a tulajdon volt, az új domináns osztályt a tudás és az iskolázottság bizonyos szintje határozza meg” (Touraine, 1971.).

A neomarxisták és a technikai determinista tudósok hangsúlyozzák, hogy az elméleti és természettudományos tudás milyen mértékben vált a társadalmi és gazdasági változás fő forrásává, ami átalakítja a társadalmi struktúrákat, értékeket és szokásokat, miközben tekintélyes presztízzsel és hatalommal ruhazza fel a tudományos-technikai eliteket. A posztindusztrializmus felemelkedő rétegei – akiknek gyökerei az egyetemi, tudományos és technikai világban találkoznak és akik nagy arányban képviseltetnek a számítógépekkel „átszött” iparágakban, a közületi szektorban és a szabad foglalkozásokban – kifejlesztették saját jellegzetes értékeiket.

Ronald Inglehart, a posztindusztrializmus legfontosabb empirikus elemzője rámutat, hogy a technikai újítások hatásán túlmenően az értékek „posztmaterialista” változásai és az osztályharc hanyatlása is az elmúlt fél évszázadban bekövetkezett növekvő jólét függvénye. A huszadik század második felében nagykorúvá vált nemzedékeknek más értékeik vannak, mint az őket megelőző korszaknak. Ez utóbbiak a gazdasági nélkülözés légkörében nőttek fel és súlyos gazdasági válságokat tapasztaltak meg. Az Inglehart által az elmúlt 25 évre vonatkozó összegyűjtött adatok világos generációs hatásokat mutatnak és kapcsolatot az oktatás révén megszerzett tudás hatalmas növekedésével, amely lehetővé tette a csúcstechnológia és a tudományos

tevékenység kibővülését (Inglehart, 1971: 991–1017.; Inglehart, 1997.).

Ezek a fejlemények mély hatást gyakoroltak az iparilag fejlett (posztindusztriális) észak-amerikai, európai, ausztrál és japán társadalmak politikai színterére. A posztindusztriális politikát az állam szerepe körül folyó ideológiai konfliktus hanyatlása jellemezte, mintegy a gazdaságon belül a piaci erő növekedésének kísérőjelenségeként. A jobban iskolázott állampolgárok pedig mind nagyobb figyelmet fordítottak a nem gazdasági vagy a szociális kérdéseknek, mint amilyen a környezet, az egészség, az oktatás minősége, a kultúra, a nők és a kisebbségek számára biztosított nagyobb mérvű egyenlőség, a demokratizálódás kiterjedése és a szabadság otthon és külföldön, végül pedig, de messze nem utoljára, az erősen vitatott, jóval lazább erkölcsiség különösen a családi ügyek és a szexuális magatartás terén. Egyes politikai közegekben a környezetvédő reformerek vezető szerepet vállaltak az új zöld pártok megteremtésében és általában szövetségre léptek az új szociáldemokratákkal, mint például Franciaországban és Németországban, vagy együttműködnek velük, mint az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában.

Figyelemre méltó, hogy miképpen az Egyesült Államok modellt kínált a kevésbé etatista és inkább piacorientált politika számára, az utóbbi időben – úgymond – a Berkeleyből és Madisonból Párizsba és Berlinbe érkezett posztmaterialista Új Politika élvonalában volt. A francia politikai elemző, Jean-François Revel az 1970-es évek elején megjegyezte, hogy „a forradalmi felbuzdulások az Egyesült Államokból származnak”. A mozgalmi tiltakozás újabb formái Európában vagy másutt „az amerikai prototípus utánzatai vagy leágazásai és követői; az európai disszidensek ...az amerikai mozgalmak tanítványai” (Revel, 1971: 6–7.; I. Lipset, 1985: 195–205.).

Sok politikai elemző, miközben felismeri saját hazájában a baloldal nagyarányú átalakulásait, nem látja, hogy ezek a változások milyen mértékben tükröznek azonos fejleményeket a gazdaságilag fejlett demokráciákban, hogy nem lehet őket sajátos nemzeti fejlődéssel vagy bizonyos vezetők tevékenységével megmagyarázni. Ezeknek az eseményeknek a jelentőségét és egybeesését kívánom hangsúlyozni és ennek érdekében összefoglalom, mi módon tértek rá a baloldali politikák egymás után az „amerikai” útra. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a pártok és ideológiák minden országban azonosak. Szükségképpen vannak fontos változatok, amelyek tükrözik az eltérő történelmi hátteret, a politikai megosztottság különböző természetét és a mögöttük meghúzódó strukturális és demográfiai mintát. A hasonlatosság a politikák között azonban – ahogy Tony Blair hangsúlyozta – jelentős. És megjegyzi: „tökéletesen egészséges, ha felismerjük, hogy az egész világon vannak azonos fejlemények” (Harris-Barbash, 1997: 127.). A baloldal eredményei ar-

ra utalnak, hogy az Egyesült Államok politikailag immár kevésbé kivételes, ahogyan az európai szocialisták és szociáldemokraták kezdenek hasonlítani az amerikai demokratákra.

AZ ÚJ SZOCIÁLDEMOKRATÁK

Azt követően, hogy az európai szociáldemokrata vezetők 1998. szeptember 24-én találkoztak New Yorkban Bill Clintonnal, Tony Blair meghirdette a „Harmadik Út” új, haladó doktrínáját:

„A gazdaságban a mi megközelítésünk nem a laissez faire és nem az állami beavatkozás. A kormány szerepe az, hogy elősegítse a makroökonómiai stabilitást; hogy kifejlesszen egy olyan adó- és jóléti politikát, amely a függetlenséget és nem a függést támogatja; hogy az oktatás és az infrastruktúra javításával alkalmassá tegye az embereket a munkára, és hogy elősegítse a vállalkozást. Büszkék vagyunk arra, hogy támogatnak minket az üzleti élet és a szakszervezetek vezetői is...

A jóléti és a foglalkoztatáspolitikában a harmadik út azt jelenti, hogy megreformáljuk a jóléti ellátást, hogy az a munkához elvezető úttá váljon, ahol az csak lehetséges. Elősegíti a tisztességes színvonalú munkát és közben jövedelmezővé teszi azt az adók és büntetések csökkentésével, amelyek eddig a munka ellen szóltak, továbbá munkaalkalmakat teremt.” (Blair, 1998: C7.)

Az 1997-es brit választásokat elsöprő többséggel nyerte a Munkáspárt azt követően, hogy felhagyott a köztulajdon történelmi hangoztatásával és alapvetően véget vetett egy évszázados szocialista kísérletnek, amely erőteljesen csökkenteni vagy kiiktatni akarta a magántulajdont a gazdaságból.⁶ A Munkáspárt vezére, Tony Blair szándékosan hangsúlyozta, hogy egyetért a szabad piaccal, a kisebb kormánnyal, Bill Clinton politikájával. Blair már Clinton előtt kijelentette: „A terjedelmes kormány ideje lejárt”. Azt ígérte, hogy „a központból” fog kormányozni. Blair átformálta pártjának imázsát és kialakította az Új Munkáspártot, amely nem szocialista párt és nem kötelezte el magát a szakszervezetekkel való közös munkálkodás mellett. Hangsúlyozza, hogy szeretné, ha a szakszervezetek együttműködnének „a menedzsmenttel, hogy biztosítsák a brit ipar versenyképességét”. Peter Mandelson, a blairisták ideológusa büszkén jelentette ki, hogy a Munkáspárt immár „a piaci kapitalizmus pártja” (Will, 1997: C7.).

Még figyelemreméltóbb Blair tanácsa, amelyek a *New Statesman*ben 1994-ben megjelent cikkben a munkásszervezeteknek adott, hogy ugyanis „a szakszervezetek jól felfogott érdekében áll, hogy ne álljanak kapcsolatban egyetlen politikai párttal”. Azzal érvel, hogy a szakszervezetek „legyenek képesek

boldogulni bármilyen kormányváltás esetén, vagy akkor is, ha nem változik a kormány” (Blair, 1994: 33.). És mindezt egy olyan párt vezére mondta, amelyet szakszervezetek alapítottak és egész történelme során anyagilag támogattak. Lényegében Blair azt mondta, hogy helyesek a párt iránti elkötelezettséggel szembeni érvek, amelyeket még Samuel Gompers, az Amerikai Szakszervezeti Szövetség (AFL) alapító elnöke fogalmazott meg. Az 1997-es kampány idején a Munkáspárt az üzleti világ számára különleges kiáltványt bocsátott ki, amelyben azt ígérte, hogy a Blair-kormány meg fogja őrizni a Margaret Thatcher-féle, a szakszervezeteket korlátozó intézkedések „főbb elemeit” és ellenáll majd az ésszerűtlen gazdasági követeléseknek. Blair egy interjúban megjegyezte, hogy kormánya „a brit [szakszervezeti] törvényeket a nyugati világban a szakszervezeteket leginkább korlátozónak fogja meghagyni” (Druhan, 1997.).

A kiáltvány kijelentette: „Az adózz és költs [szemléletét] fel kell váltani a takaríts meg és fektess be [szemléletének].” Az általános választási platform szerint „az egészséges nyereség a dinamikus piacgazdaság nélkülözhetetlen motorja”, és azt is hangsúlyozta, hogy az alacsony infláció célja megköveteli a munkabérekéből származó hozadék alacsonyan tartását (Baldwin, 1997.; Harris-Barbash, 1997: A27–28.). Nem meglepő, hogy Thatcher bárónő az 1997-es kampány kezdetekor ezt mondta: „Nagy-Britannia biztonságban lesz Blair úr kezeiben”. És Blair miniszterelnök viszonzta a bókot, amikor a Szocialista Internacionálé egyik ülésén kijelentette: „Bizonyos dolgokat az 1980-as évek rendbe tettek – hangsúlyt helyeztek a vállalkozásra, a munkaerőpiac rugalmasabbá vált (Harris-Barbash, 1997: A28.). Blair egyik első dolga hivatalba lépését követően az volt, hogy a pénzügyi politika és a kamatráták ellenőrzésének hatalmát a Pénzügyminisztériumtól az Angol Bankhoz helyezte át. Másik lépése – azután, hogy első alkalommal találkozott Bill Clintonnal 1997. május 31-én – az volt, hogy elkezdte a jóléti ellátás reformját. Ennek az volt a célja, hogy erőteljesen csökkenjen a munkanélküli-segélyen lévők száma és hogy az egyedülálló anyák álljanak munkába. Kijelentette, hogy „keményen el fog bánni a hosszú távú munkanélküliekkel, ha azok nem hajlandók munkába állni” (Prescott, 1997.). Ezen a találkozón Clinton és Blair megerősítették, hogy „a mai haladó pártok a pénzügyi felelősséget és körültekintést tanúsító pártok” (Michell, 1997: 1., 3.; Harris-Barbash, 1997: A27–A28.). A két vezető felszólította az üzleti világot, hogy legyen partner a munkahelyteremtésben és ez helyettesítse az „állam és a piac közötti régi csatákat” (Wigton, 1997.).

Miképpen Tony Blair hangsúlyozta, ugyanez a minta jól látható „az egész világon”. Az 1980-as években az ausztrál és az új-zélandi munkáspárti kormányok csökkentették a jövedelemadó-

kat, a gazdaság deregulációjának útját járták és különféle ipari létesítményeket privatizáltak. Az ausztrál párt „megállapodásra” jutott a szakszervezetekkel, és ez azt eredményezte, hogy, miképpen Robert Hawke munkáspárti miniszterelnök hangsúlyozta, amíg nyolc éven át ő volt a miniszterelnök, minden egyes évben a reálbérek legalább egy százalékkal csökkentek. Hangsúlyozta, hogy „a bérekből származó nemzeti jövedelemnek a nyereség irányába történő elmozdulása... tette lehetővé a növekedésünket”. Az új-zélandi történet hasonló. Amikor 1984-ben a Munkáspárt visszatért a hatalomba és 1990 októberéig hivatalban volt, véget vetett annak „a hagyománynak, hogy mindenki a képessége szerint adózzon”, lebontotta a jóléti államot és privatizált számos állami vállalatot. Egy szociáldemokrata magazin egyik riportja szerint David Lange miniszterelnök azzal érvelt, hogy a „szociáldemokratáknak el kell fogadniuk a gazdasági egyenlőtlenség létezését, mert ez az a motor, amely a gazdaságot hajtja”.⁷

Ugyanez történt más baloldali pártok esetében is. A svéd szociáldemokraták, akik az 1930-as évek elejétől kezdve kormányoztak kis megszakításokkal, megváltoztatták a korábbi, bérnövekedés, a magas jövedelemadó igénylő politikájukat és lemondtak az erős jóléti állam megvalósításának törekvéséről és számos privatizációs intézkedést is hoztak. A néhai amerikai szocialista vezér, Michael Harrington bírálóan számolt be arról, hogy Olaf Palme miniszterelnök kormánya – csaknem ugyanúgy, mint Ausztráliában a Hawke-kormány – csökkentette a munkában állók reáljövedelmét és közben növelte a foglalkoztatottságot (Harrington, 1987: 130–131.).

Spanyolországban Felipe González szocialista miniszterelnök, aki ezt a posztot egymás után háromszor töltötte be, mielőtt távozott hivatalából – a kezdeti, Franco utáni szakaszban még marxista – pártját a privatizáció, a szabad piac és a NATO támogatására „térítette át”. Egyszer Churchillre emlékeztető megfogalmazásban jegyezte meg, hogy a versenyen alapuló szabadpiaci gazdaságot a kapzsiság, a korrupció és a gyengéknek az erősek által való kizsákmányolása jellemzi, ám mégis „a kapitalizmus a létező legkevésbé rossz gazdasági rendszer” (Gallagher-Williams, 1989: 3.). Gazdaságpolitikáját a *The Economist* úgy jellemezte, hogy annak eredményeképpen a kormánya ránézésre mintha „Thatcher asszony kormányától némileg jobbra helyezkedne el” (*The Economist*, 1989.).

A világ első nagy marxista pártja, a német (SPD), 1959-ben Bad Godesbergi konferenciáján elvetette a marxizmust. Az amerikai politológus, Russell Dalton programjukról megjegyezte: „Karl Marx meglepetéssel hallotta volna, hogy ...a szabad gazdasági verseny a szociáldemokrata gazdaságpolitika egyik elengedhetetlen feltétele”. 1976-ban a szociáldemokrata kancellár, Helmut Schmidt, az ausztrál munkáspárti miniszter,

Robert Hawke előfutáraként azzal érvelt, hogy a munkások érdekében áll a profit növekedése és megjegyezte: „a vállalatok mai nyeresége a holnapi befektetés, és a holnapi befektetés a holnaputáni foglalkoztatás”. Az SPD 1990-es programja klasszikus liberális módon jegyezte meg, hogy a „demokratikusan megteremtett környezetben a piac és a verseny nélkülözhetetlen” (Lipset, 1991.).

1995-ben, amikor az SPD jelöltje a kancellári posztra, az európai szocialisták jelenlegi elnöke, Rudolph Scharping hangsúlyozta, hogy pártja történelmi jelentőségű feltételezései „tévesnek” bizonyultak, kijelentette, hogy „Mi szociáldemokraták túlzottan szabályozott, túlzottan bürokratikus és túlzottan professzionalizált jóléti államot hoztunk létre”. A politika egyéb problematikus területei közül kiemelte a társadalombiztosítást, megjegyezve, hogy „A generációk közötti szerződés a jelenlegi formájában, amely szerint a mostani nemzedék befizetései fedezik a mostani nyugdíjakat, miközben elkötelezi a következő nemzedéket, hogy fizesse meg a saját nyugdíját ...nem maradhat fenn. ...Szerintem, ha véget vetünk a közpénzek elpocsékolásának, az igencsak erkölcsös dolog, mert az efféle pazarlás mindig egy harmadik fél rovására történik” (Scharping, 1996: 53., 54–55.).

Az 1998-ban megválasztott Gerhard Schröder kancellár ezt a hagyományt folytatja. Az SPD-t inkább az „Új Közép” és nem annyira a baloldal részének tekinti (Apple, 1998: A1., A10.). Az *International Herald Tribune* cikkírója, John Vincour megjegyzi, hogy az Új Közép „az a hely, ahol az olyan szavak mint a »kockázat«, »vállalkozói szellem« és »rugalmas munkaerőpiac« egybeesnek a szociális igazság és tisztességes jövedelemeloszlás iránti elkötelezettség kifejezéseivel” (Vincour, 1998: 11–12.). Schröder a német gazdaság fellendítését ígérte, azt, hogy csökkenti a munkanélküliség magas, 11 százalékos arányát azzal, hogy leszállítja a „munkaerő megfizethetetlen költségeit” és „ösztönzi az új tőkebefektetéseket”. A választási kampány során megjegyezte, hogy az SPD „szakít az ...etatista szociáldemokrata attitűddel... [Mi] megértettük, hogy a jelenlegi körülmények között nincs helye a mindenható és beavatkozó államnak” (Vincour, 1998: 24.). Az 1998-as választást kommentálva a *Die Zeit* és a *Die Welt* szerkesztői megjegyezték, hogy a vetélkedés inkább nüanszok és nem alapvető különbségek miatt folyt (Andrews, 1998: A6.).

A beiktatása alkalmával, 1998. november 20-én tartott beszédekben Schröder kancellár hangsúlyozta az előző Kohl-kormány tevékenységének folytatását és ezt mondta: „Mi nem akarunk mindent másképpen csinálni, de sok mindent jobban”. A munkanélküliség csökkentése érdekében tervezte a vállalati adók csökkentését a Kohl idején maximum 47 százalékról 35 százalékra és felszólította az üzleti szférát és a szakszervezeteket,

hogy működjenek együtt formális „szövetségben a munkahelyekért” (*This Week in Germany*, 1998a: 1–2.; Drozdizk, 1998: A22.; Cohen, 1998: A4.). Szándékában áll továbbá támogatni a magánnyugdíj-programokat, bátorítani a személyes felelősséget, az állami támogatást és kiadásokat a „valóban nélkülözőkre” kívánja összpontosítani, miközben a *The Financial Times* szavai szerint összekapcsolja az „adópolitikát a kínálati oldalon történő intézkedésekkel, beleértve a deregulációt és a piacok megnyitását” (Atkins, 1998: 2.; *This Week In Germany*, 1998c: 1.).

A múltban a szocialista pártok nagy jóléti államokat hoztak létre, amelyek a bruttó nemzeti termék meredeken emelkedő hányadát használták fel a kormányzás céljaira, egyes esetekben a felénél is többet. Ma azonban ugyanezek a pártok felismerik, hogy a világpiacon egyszerűen képtelenek versengeni, ha nem csökkentik a kormányzás kiadásait. A választásokon elfoglalt helyzetük rákényszeríti őket, hogy a középosztály, a jómódú szakmunkás- és high-tech alkalmazotti rétegek szavazatait szerezzék meg. Ezért akárcsak Blair és Schröder, le akarják szállítani az adókat, csökkenteni óhajtják a jóléti járulékokat és egyensúlyba kívánják hozni a költségvetésüket, egyúttal posztmaterialista reformokat is akarnak, megtisztítani a fizikai, a szociális és a gazdasági környezetet. A szociáldemokrata állam prototípusa, Svédország pedig felgyorsította a gazdaság helyreállítását célzó erőfeszítéseit azzal, hogy további 25 céget privatizált (Burt, 1999a: 2.). Finnország és Dánia hasonló politikát követ szociáldemokrata irányítás alatt (Burt, 1999b: 3.).

Pillanatnyilag a szocialista pártok között csak két kivétel van az állami beavatkozástól való eltávolodásban, az egyik Norvégia és a másik bizonyos mértékig Franciaország, mindkettő a kiterjedt jóléti politika mellett áll, de ne feledjük, hogy ugyanakkor nem akarják az ipar államosítását. Norvégia fenntarthatja a „régimódi szocializmusba” vetett hitét bőséges nyersolajkincse jóvoltából, ami megfizeti a jóléti állam fenntartását. A francia baloldal olyan társadalomban működik, ahol a *dirigizmus*, az erős irányító állam legalább annyira az ország kultúrájának szervező elvei közé tartozott, mint az etatizmus-ellenesség az amerikaiban (Lichfield, 1997.).⁸

A francia különlegességet tekinthetjük akár az amerikai kivételesség ellenpontjának is. Franciaországban mind a jobb, mind a baloldal egyetért az erős állam fenntartásával és ez a hagyomány még a Monarchia, a birodalom és a forradalom idejére nyúlik vissza. A szocialisták etatista orientációja szükségszerű reakció a jobboldal politikájára. Ahogy az újságíró, Roger Cohen megjegyezte, „a gaulleista vonzalom az államhoz és a piaci reform elutasítása arra bátorította a szocialistákat, hogy önmaguk megkülönböztetése érdekében még jobban balra tartsanak”. Vagy, miképpen a francia politikával foglalkozó tudományos tekintély, Ezra Suleiman hangsúlyozta: „A jobboldal kép-

telen elengedni az államot, ezért a baloldal a baloldalon marad” (Cohen, 1997: E5.).

És mégis, egy hónappal az 1997-es választások előtt Lionel Jospin, aki nem sokkal azután miniszterelnök lett, a *Le Nouvel Observateur*-nek adott interjújában úgy beszélt, mint a többi európai szocialista, mondván, hogy helyesli az „etatizmustól” való eltávolodást, a nagyobb decentralizációt és az egyéni kezdeményezések kibontakozását. Dicsérte a François Mitterrand által tizennégy esztendő elnöksége alatt megvalósított széles körű privatizációs intézkedéseket. A francia szocialisták 1997-ben mégis azzal győztek, hogy megígérték a nagyarányú munkanélküliség gondjának megoldását kétszáz ezer új munkahely teremtésével fiatalok számára, akiknek 25 százaléka nem talált munkát és azt, hogy megvédelmezik az ország kiépített jóléti államát a költségvetési csökkenésekkel szemben. Az ilyen politika számíthatott a támogatásra egy olyan országban, ahol a lakosság többsége 1997-ben azt mondta a közvélemény-kutatóknak, hogy jól viszonyul a „közszolgálathoz” (72 százalék), támogatólag reagált az „államra” (56 százalék) és a „hivatalnok” szóra (60 százalék). A korábbi konzervatív kormány idején Franciaországban volt „Európa leg súlyosabb adóterhe és a legnagyobb közületi fizetési lista”.⁹ Hivatalba lépésüket követően azonban a szocialisták számos kérdésben megváltoztatták felfogásukat, különösen a szociális kifizetéseket akarták csökkenteni és kézben tartani a költségvetési deficitet (Swardson, 1998: A24.).

Lionel Jospin hangsúlyozta, hogy utánozni kell az amerikai gazdaságot. 1998-ban bírálta a baloldalt, amiért lekicsinyelte a munkahelyek számának növekedését az USA-ban, mondván: „Azzal ellentétben, amit mi állítottunk és hittünk is, az Egyesült Államokban teremtett munkaalkalmak nem csupán vagy nem elsősorban rosszul fizetett, kilátástalan állások, hanem szaktudást igénylők és a szolgáltatásban, valamint a csúcstechnológiát alkalmazó iparágakban hozták létre azokat.” A *The Economist* híradása szerint Jospin hangsúlyozta, hogy a franciák „sokat tanulhatnak Amerika gazdasági dinamizmusából, az ottani kutatás és újítás életerejéből, versenyszelleméből és megújulási képességéből” (*The Economist*, 1998: 50.).¹⁰

Furcsa módon az 1990-es évek végén az európai szociáldemokraták és mások által mintaként gyakorta idézett ország, Hollandia munkanélküliségi rátája 1997-ben 6,5 százalék volt, növekedési üteme pedig magasabb, mint Nagy-Britanniáé, Franciaországé és Németországé. A hollandok a korábbi szakszervezeti vezető, a munkáspárti Wim Kok kormánya alatt alacsony szinten tartották a „béreket, az inflációt és a kamatrátákat és ...[egyszerűsítették] a foglalkoztatás és az elbocsátás szabályait, valamint az új vállalkozások alapítását”. Csökkentették a munkanélküli segélyeket és megszigorították a táppénz és a

rokkantsági juttatások kifizetését. Thomas Friedman a *The New York Times*-ben ezt a politikát úgy jellemezte, hogy az „az amerikai stílusú karcsúsítás, privatizáció és a munkaügyi törvények fellazítása” (Friedman, 1997: A35.).

Az akkoriban Kok vezetése alatt álló szakszervezetek és a munkáltatók által elfogadott „szociális paktum” értelmében, amely hasonlít az ausztrál „megállapodáshoz”, a szakszervezetek beleegyeztek, hogy a béremelés évente legfeljebb 2 százalékos legyen. Akár ennek a politikának az eredménye volt, akár nem, de ezt követően csaknem teljessé vált a foglalkoztatottság egy „versenyképesebb [holland] piacon”, ami csakúgy, mint az Egyesült Államokban és más iparosodott országokban, a jövedelmek növekvő egyenlőtlenségét eredményezte (Simons, 1997: A6.). Az iskolázottabbak és a magasan képzettek iránt sokkal nagyobb a kereslet, mint az ipari munkások és a kevésbé képzettek iránt. Ők viszonylag sokkal többet keresnek, szemben azokkal, akiknek a jövedelme arányosan csökkent, bár ezt a fogyasztás színvonala nem követte.

Távol a politikailag „elmaradott”. Egyesült Államoktól, amely a „haladóbb” Európát követte, az Óvilág baloldala mostanában egyre inkább az amerikaihoz válik hasonlatossá, mint ahogy Corey előre látta. Ezért megerősíthetjük, hogy az Egyesült Államok politikai értelemben megmutatta Európának jövőjét. Ez pedig azt jelenti, hogy amint ez utóbbi országok a jólét és a tömegfogyasztás újabb magaslatait érték el – Antonio Gramsci várakozásának megfelelően – hasonlítani kezdtek a kevésbé rétegezett, státuskötött és sokkal jobban iskolázott Egyesült Államokra. Következésképpen kevésbé kiváltságos rétegeik a korábbinál jóval kevésbé osztálytudatúak.

Az Egyesült Államok tehát többé már nem kivételes politikai szempontból. A többi fejlett országhoz hasonlóan társadalmilag konzervatívabb csoportosulásokra, a szabad akarat híveire, vagy a klasszikus liberális erőkre, vallási alapú szektákra, környezetvédő és egyéb posztmaterialista irányzatokhoz, valamint elitellenes populista szegmensekre oszlik. Ez utóbbiak ereje és szervezeti formái országonként eltérők, de egyikük sem szocialista, vagy komolyan osztályorientált. Az immár nem szocialista „haladó” pártok – ahogyan Adam Przeworski megjegyezte – a kapitalizmust kívánják emberarcúvá és hatékonyabbá tenni (Przeworski, 1985: 206.). Vagy ahogyan François Mitterrand tanácsadója, Régis Debray rámutatott, az európai szocialista vezetők célja „megvalósítani a jobboldal politikáját, de értelmebben és racionálisabban” (Debray, 1990: 27.).

MÉG MINDIG ELKÜLÖNÜL

Ne felejtjük el, hogy Amerika még mindig kiugróan elkülönül a magatartás és az értékek számos nemzetközi mutatója szerint. Minden más országnál magasabb az elitpozíciók felé irányuló mobilitási rátája, mert a fiataloknak nagyobb aránya jár egyetemre, mint másutt. A gazdaság nemcsak a legtermelékenyebb, hanem messze a legtöbb munkaalkalmat teremti az egész fejlett világban. A második világháború végétől mostanáig az amerikai gazdaság sokkal több új munkaalkalmat teremtett, mint egész Európa és Japán együttvéve, és ahogyan Jospin megjegyezte, ezek legtöbbször „jó”, azaz szaktudást és iskolázottságot követel és viszonylag jól fizetett (Andrews, 1998: A6.).

Az amerikai kivételesség azonban kétélű dolog. Az USA élen jár a nem szavazók arányát tekintve, amikor országos választásokat tartanak. Az egy főre jutó elítéltek száma magasabb, mint a fejlett világban másutt, és ugyanez vonatkozik az erőszak arányára is. Az ország a pénzjövedelmek egyenlőtlen eloszlása terén is a vezetők között van. A távolság a felső egy-öt százalékos jövedelmi csoport és a legalsó öt-husz százalék között nagyobb, mint Európa legnagyobb részén és Japánban, bár ez utóbbiakban is növekedik. Ez a fejlemény jobbra annak a következménye, hogy a munkahelyek száma inkább a csúcstechnológiával kapcsolatos területeken nő, ahol díjazták a jól képzett munkaerőt, ám eközben csökken a kevésbé képzett fizikai munkások és a szolgáltatásban dolgozók bérszínvonala (az Egyesült Államokban ezekben a munkakörökben sok a latin és az ázsiai bevándorló, vagy az afro-amerikai, Európa nagy részén pedig déli bevándorló). A funkcionális analfabetizmus az Egyesült Államokban magasabb, mint Európában és Japánban.

E nemzetek közötti különbségek zöme egyúttal a közvélemény attitűdjében is megmutatkozik. Az amerikaiak, akik hagyományosan a legszívesebben motiválják az alacsony helyzetűeket, hogy próbáljanak meg „nyerni” és bátorítják a felfelé irányuló mobilitást, az európaiaknál és a japánoknál inkább hajlanak arra, hogy a fontos pozíciókban levők nagy jövedelemre tegyenek szert. Az amerikaiak másoknál inkább hajlanak arra, hogy „jobban ösztönözzék az egyéni erőfeszítést”, semmint hogy „a jövedelmek váljanak egyenlőbbé”, és arányosan kevesebb amerikai (56 százalék), mint európai (66-86 százalék) ért azzal egyet, hogy „a jövedelemkülönbségek túlságosan nagyok” (Smith, 1990: 22.). Az amerikaiak az európaiaknál inkább egyetértenek azzal, hogy a „nagy jövedelemkülönbségre az ország prosperitásához van szükség”. A felmérésben részt vett amerikaiaknak közel egyharmada igazolja ezzel az egyenlőtlenséget, szemben hét európai ország átlagosan 23 százalékkal (Nagy-Britannia, Ausztria, Nyugat-Németország, Olaszország, Magyarország, Svájc és Hollandia) (Kolosi, 1987: 33.). Az amerikai

közvélemény-kutatás ötven esztendő adatainak áttekintésekor Page és Shapiro a következő eredményre jut: „Az 1930-as évek óta készített felmérések azt mutatják, hogy az amerikai közvéleményben a jövedelem újraelosztásának egyértelmű elképzelése igencsak korlátozott lelkesedésre számíthat. ...A redisztribúció iránti lelkesedés még a nagy gazdasági válság idején sem nagyon mutatkozott. A legtöbb amerikai elégedett a magánpiacok elosztásra gyakorolt hatásával” (Page-Shapiro, 1992: 300.).

Nem meglepő, hogy az 1980-ban és 1990-ben lefolytatott, úgynevezett Világérték-felmérések más közvéleménykutatásokhoz hasonlóan azt mutatták, hogy a szociáldemokrata értékek még mindig sokkal erősebbek Európában és Kanadában, mint Amerikában. Például arról számolnak be, hogy amikor választani kellett, melyik fontosabb, „a jövedelmek egyenlősége vagy az akadályok nélküli élet és fejlődés szabadsága”, az amerikaiak inkább hajlottak az utóbbira; 1990-ben 71 százalék érzett így, szemben az európai 59 százalékkal (Inglehart, 1990.). Az amerikaiak az európaiaknál hajlamosabbak azt mondani, hogy az adók túl magasak a középső jövedelmi csoportba tartozók számára. Mint láttuk, e nemzeti variánsoknak hosszú történetük van. A nagy európai országok fontos szociális szolgáltatásokat nyújtottak jóval az Egyesült Államok előtt, ahol egészen az 1930-as évekig nem születtek törvények a nyugdíjbiztosításról, a munkanélküliségről vagy az ipari balesetek elleni biztosításról.

Az amerikaiak hajlamosabbak elhinni, hogy meritokráciában élnek. A lehetőségek iránti nagyobb amerikai elkötelezettséget az a megállapítás is tükrözi, miszerint az Egyesült Államokban az állampolgárok az európaiaknál inkább támogatják, hogy az oktatásra fordítandó kiadásokat növeljék. „Valójában az oktatás hosszú ideje olyan terület, amire a legtöbb amerikai szeretné, ha a kormány több pénzt fordítana” (Page-Shapiro, 1992: 133.). Robert Shapiro és John Young megjegyzi, hogy ezek az attitűdök azokból az „amerikai nézetekből és értékekből fakadnak, amelyek az individualizmusra és az esélyegyenlőségre vonatkoznak szemben az egyéni eredmények egyenlőségével” (Shapiro-Young 1989: 59–89.). Az amerikai általános és középiskolás diákok mégis gyengébb eredményeket érnek el nemzetközi összehasonlításban, mint kortársaik más fejlett országokban.

A mai Amerika azoknak a folyamatoknak az eredménye, amelyek az egalitárius (meritokratikus) és individualisztikus forradalommal kezdődtek (Lipset, 1990: 8–13., 22–36.). A tizenkilencedik század folyamán és a huszadik század elején az Egyesült Államok maradt a klasszikus liberális társadalom mintája és elvetette az askriptív elitizmus, az etatizmus, a Toryk biskarcki/Disraeli-féle *noblesse oblige* feltevéseit.

Az etatista-ellenes értékrend, a szociálisan egyenlőbb társadalmi osztálystruktúra és az individualista protestáns szektás orientáció voltak azok a társadalmi változók, amelyek csökkentették a második világháború előtti Amerikában a szocializmus és az osztályöntudat potenciálját. Az egyenlő társadalmi viszonyokra helyezett hangsúly, annak a követelménynek a hiánya, hogy a társadalmi ranglétrán alacsonyabban elhelyezkedők nyíltan fejezzék ki tiszteletüket a náluk társadalmilag vagy gazdaságilag magasabban lévők iránt, a meritokráciára, az egyenlő lehetőségekre helyezett hangsúly (mindenki felemelkedhet gazdaságilag és társadalmilag) mind a kivételes múltból és jelenből fakad. Az országot az örökletes privilégiumok, a születés által legitimált felsőbb osztály hiánya jellemzi, egyszerűen azért, mert Amerikát telepések új osztálya alakította ki, valamint a forradalomból fakadt szabadság és egyenlőség ideológiája miatt. Tocqueville ezeket az elemeket már az 1830-as években észrevette. Tisztában volt persze a hatalmas jövedelmi és hatalmi különbségekkel, és a vagyonszerzésre helyezett erőteljes hangsúllyal (Tocqueville, 1948: 51.). De aláhúzta, hogy a jelentős gazdasági egyenlőtlenységek ellenére az amerikaiak nem várják el az alacsonyabb rétegektől, hogy ismerjék be alsóbrendűségüket és hajoljanak meg a felettük állók előtt.

A társadalom és a politika természetesen nagymértékben megváltozott Amerikában is, akár csak Európában. Az 1930-as évek a korábbi időszakokhoz képest minőségi különbségeket eredményeztek. A történész Richard Hofstadter írta, hogy történelme során első ízben „szociáldemokrata árnyalatot” „vezettek be” az Egyesült Államokba (Hofstadter, 1972: 308.). A nagy gazdasági világválság eredménye az lett, hogy erőteljes hangsúlyt helyeztek a tervezésre, a jóléti államra, a kormány mint a legfőbb szabályozó tényező szerepére, és még a jövedelmi újraelosztásra is.

Az 1930-as évek elvezettek az amerikai politika és a szakszervezetek valamiféle európaizálásához. Az osztálytényezők fontosabbak lettek a differenciáló párttámogatásban (Lubell, 1965: 55–68.). A konzervatívok, akik egyre inkább a republikánusok soraiba tömörültek, továbbra is etatizmus-ellenesek és a *laissez faire* hívei maradtak, noha közülük sokan elfogadták, hogy az állam – válaszul a válságra és a háborúra – játsszon aktivista szerepet. A második világháborút követően azonban a hagyományos értékek felfrissítését elősegítő, hosszú távú jólét eredményeképpen az etatista hajlandóság fokozatosan „lehanyatlott”.

E fejlemények eredményeképpen ismét előtérbe került a klasszikus liberális ideológia, nevezetesen az, amit az amerikaiak konzervativizmusnak neveznek. A válság által felfokozott osztályfeszültségek csökkentek, amit tükröz a szakszervezeti tagság nagyarányú csökkenése az 1950-es évek közepe óta, illet-

ve az alacsonyabb korreláció az osztályhelyzet és a választói magatartás között. Még mielőtt Ronald Reagan belépett a Fehér Házba, az Egyesült Államokban alacsonyabbak voltak az adókulcsok, kisebb a költségvetési deficit és kevésbé fejlett a jóléti állam, továbbá a kormány sokkal kevesebb iparvállalatnak volt a tulajdonosa, mint a többi iparosodott országban.

Milyen mértékben lehet tehát még mindig az amerikai kivételességről beszélni? Nyilvánvaló, hogy az Egyesült Államok és a nyugati világ többi része nagyon megváltozott az elmúlt két évszázadban. Mindegyik termelékenyebb lett, iparosodott, urbanizálódott, társadalma iskolázottabb lett. A központi állam hatalma megnőtt. Mint megfigyelhettük, a sok európai országban létezett posztfeudális elemek jórészt megszűntek. Az európai államok e társadalmi struktúra szempontjából egyre jobban hasonlítanak Amerikára. És hangsúlyozom: baloldali pártjaik felhagytak a szocializmussal.

A bekövetkezett változások nyilvánvalóan még sok különbséget hagynak maguk után. Az Egyesült Államok, Kanada és Európa továbbra is különböző vonalakat követ, ami sajátos nemzeti hagyományukból fakad. Az Egyesült Államok pedig továbbra is a legkevésbé etatista nyugati ország (Rose, 1985.).

KÖVETKEZTETÉS

Megmarad a modern demokrácia politikai megosztottsága a bal- és a jobboldal között, ahogyan azt a francia forradalom óta fogalmilag meghatározták. A demokraták és republikánusok, a szociáldemokraták és konzervatívok még mindig választási lehetőséget kínálnak, noha ideológiai hátterük és belső frakcióik változnak (Furet, 1998: 79.).

A pártrendszerekben továbbra is a demokratikus osztály- vagy státusküzdelem változatát fogjuk látni. A rétegződéshez kötődő megosztottságok természetesen nem merítik ki a bal- vagy jobboldalon elfoglalt hely korrelációit. Az erkölcs kérdései, például az abortusz, a családi értékek, az állampolgári jogok, a nemek közötti egyenlőség, a multikulturalizmus, a bevándorlás, a bűn és büntetés, a külpolitika, a nemzetek fölötti közösségek az egyéneket és csoportokat a rétegződésben elfoglalt helyüktől eltérő irányokban mozgatják. De e kérdések többsége alapvetően kapcsolatba hozható a társadalmi ideológiával, amely viszont összefügg a vallással és az iskolázottsággal.

Aligha kétséges, milyenek a kétszáz esztendőes amerikai politikai rendszer folytatódásának kilátásai. A Jefferson alatt létrejött Demokrata Párt 1796 óta létezik és alapját a „kívülálló” csoportok, a hátrányosabb helyzetűek és a státusuktól megfosztottak, valamint a kevésbé vallásosak alkotják. Az intelligencia a jeffersoni demokrata-republikánus megosztottság óta mindig

az üzleti élethez nem kötődő pártban volt megtalálható. A társadalmilag konzervatívabb, inkább üzleti orientációjú pártoknak különböző, federalista-Whig-republikánus megtestesüléseik vannak, minden egyes alakzatban hasonló, kiváltságosabb, „belső” csoportokból álló választókkal. Ma a republikánusok a szabadságpártiakra, a szociális és vallási konzervatívokra, valamint a gazdasági konzervatívokra támaszkodnak, akik közé érteendő a hayeki értelemben vett klasszikus liberálisok is. (Eme általánosítások alól számottevő kivétel a ragszolgaság és a faji kérdés körül bontakozott ki.)

A szocializmustól eltekintve megmaradnak a jobb- és a baloldal közötti hagyományos különbségek. A jobboldal a szabadságot hangsúlyozza, az állami kényszertől való mentességet, az esélyegyenlőséget valamennyi egyén számára, bár a közösségi érzületük nem esnek kétségbe az államtól. A baloldal valamennyi egyén egyenlőségét hangsúlyozza és az esélyek növelésének szükségességét a csoportjogok bővítésével vagy biztosításával, valamint a kevésbé kiváltságosak, a munkások, az időskorúak vagy a kisebbségek biztonságát. A pártkülönbségek azonban továbbra is az államhatalom használata körül forognak. A baloldal a jobboldalnál hajlamosabb arra, hogy a közhatalmat a problémák kezelésére használja. Az amerikai jobboldal gyanakvó az államhatalommal szemben és a csoportjogok -lehetőségek támogatása érdekében tett erőfeszítésekben a szabadság és az egyén jogainak aláásását látja. Az európai, japán és kanadai konzervatívok jóindulatúbb vagy pozitívabb nézeteket vallanak a kormányzati hatalom alkalmazásáról, bár a szocialistákhoz hasonlóan az etatista politika iránti lelkesedésük az utóbbi években megcsappant.

A bal- és a jobboldal fogalmának tartalma mégiscsak változik. Mint láttuk, a baloldali pártok a szó amerikai (és nem európai) értelmében liberálisnak alakították át magukat. Ehhez járul, hogy hangsúlyozzák a posztmaterializmust, a környezetvédelmet, a nők, a kisebbségek, a homoszexuálisok egyenjogúságát és a kulturális szabadságot. A jobboldal különböző mértékben ugyan, de a hagyományos liberalizmus vagy szabadságpártiság felé halad. Az egyik a csoportos egyenlőséget és a gazdasági biztonságot hangsúlyozza, a másik meg az esélyegyenlőséget és az államhatalom gyengítését. Logikailag a jobboldalnak támogatnia kellene a személyes szabadságot is úgy, ahogy azt a tizenkilencedik századi liberálisok akarták. A kapcsolat azonban az új gazdasági konzervativizmus és a vallási tradicionalizmus között a kulturális konzervativizmust erősítette meg a nemek, a család és az életvitel tekintetében. Tekintettel arra, hogy a politikai megosztottságok struktúrája bonyolult változatosságot mutat, nehéz meghatározni valamiféle állandó mintát, amely megkülönbözteti a baloldalt a jobboldaltól.

Az ideológiai fogalmak politikához kapcsolásában megmutatózó zűrzavart jól tükrözik a „neokonzervativizmus” különböző értelmezései. Maga a fogalom az Egyesült Államokban keletkezett és az ország határain kívül igen eltérően alkalmazzák. Amerikában ezt a címkét egyes baloldali értelmiségiek fogalmazták meg, hogy diszkreditálják a keményvonalas antikommunisták egy csoportját, amely belpolitikai kérdésekben a baloldalon állt, azaz a szociáldemokratákat, a trockistákat és a liberálisokat. A legtöbbjük eredetileg demokrata volt és közülük sokan még ma is azok. Azonosultak a Hubert Humphrey–Henry Jackson–Pat Moynihan-féle demokratákkal, a George Meany–Lane Kirkland-féle szakszervezetiekkel és a Sidney Hook és Bayard Rustin vezette szociáldemokratáival. A republikánusok igyekeztek megnyerni a neokonzervatívoknak bélyegzetteket, de akiket sikerült, azokat minden esetben külpolitikai vagy honvédelmi pozíciókban használták, vagy az oktatásban és az értelmiségi politika világában. Távol tartották őket a gazdaság- és a jóléti politikától, mivel a legtöbbjük inkább baloldali maradt ezekben a kérdésekben.¹¹ Európában azonban, ahol ez a háttér jobbra ismeretlen, az a feltételezés él, hogy a neokonzervatívok új konzervatívoknak tekintendők, mivel elvesztik a Tory etatista hangsúlyt, ami meghatározta a hagyományos konzervativizmust, hogy ők Reagan–Thatcher-féle konzervatívok, holott a legtöbbjük nem az.

Egyetlen jelentősebb bal- vagy jobboldali irányzat sem követ valamilyen utópiát, nem hisz abban, hogy a társadalom és a politika drámai átépítése megoldaná az összes nagy problémát. Ezek a hidegháború utáni viszonyok ígéretesnek bizonyultak a demokratikus stabilitás és a nemzetközi béke szempontjából. Dokumentálatlan közhellyé vált, hogy a demokráciák nem viselnek háborút egymás ellen, és hogy a világ ma már nagyrészt demokratikus. Léteznek ugyan szélsőséges mozgalmak és pártok, de valamennyi gyenge, legalábbis Nyugaton. A legerősebbet, Le Pen Nemzeti Frontját Franciaországban a választók 15 százaléka támogatja. Ezt a szintet senki más nem közelíti meg. Nincsenek karizmatikus vezetők, és csekély a politikai lelkesedés is. Az ifjak, ahogyan Arisztotelész írta, „Szenvedélyesek és forróvérűek... És inkább választják a szép tettet, mint a hasznosat. ...túlzásból és szertelenségből” tesznek dolgokat és ezért szükségképpen csalódnak (Arisztotelész, 1982: 123–124.).

Vajon megváltozik-e ez a helyzet? Természetesen igen, mivel a gazdaság és következésképpen a társadalom soha sem mozdulatlan. A piaci rendszerek belső dinamikája az üzleti ciklusban visszaeséseket produkál. Ezek a lehetőségek és Oroszország politikai labilitása újra fenyegeti a Nyugatot. Az ázsiai csoda helyébe az ázsiai összeomlás lépett. Franciaország elmozdulását a baloldal irányába 1997-ben és Le Pen jobboldali támogatottságát nem csupán az ország etatista értékei segítették elő – ez in-

kább a 12 százalékos munkanélküliségre való reakció. A demográfiai változások (például az időskorúak arányának növekedése, a fiatalok számának csökkenése és az egyedülálló anyák számának növekedése) hatással vannak a társadalombiztosítás és az egészségügyi rendszerek pénzügyi alapjaira csakúgy, mint a bűnözés és a deviancia arányai. Az új és nagy szereplők feltűnése a nemzetközi színen, mint amilyen Kína is, új kereskedelmi egyensúlyvesztést eredményezhet és fog is eredményezni. De ezek inkább a jövő kilátásai.

A hidegháború nem várt vége láthatóan Amerikának és ideológiájának szinte teljes győzelmét hozta (Lipset–Bence, 1994: 169–210.). Amerika ma már az *egyetlen* szuperhatalom. Mint láttuk, gazdasága a legtermelékenyebb. Ahogyan Revel hangsúlyozza, a közelmúlt nagy és sikeres mozgalmi az egyenlőségre törekvő társadalmi változás és az életminőség javítása érdekében (a feminizmus, a környezetvédelem, a kisebbségek jogainak védelme, a homoszexuálisok jogvédelme) mind Amerikából indultak ki, nagyrészt ugyanúgy, mint a tizenkilencedik századi demokratikus forradalmak. A fejlett világ minden eddiginél sikeresebben elégti ki a tömegtársadalom fogyasztási igényeit, beleértve a kétkezi munkások és az értelmiség rétegeit is.

Mindennek hatnia kellene a konzervatívabb és önelégültebb társadalmakra. Mégis azok a normák, amelyekhez ma a nyugati országok mérik magukat, a francia, amerikai és marxista forradalmi hitvallásból származnak. Ezek kinyilvánítják, hogy „minden ember ... [ma már nép] egyenlőnek született” és egyetértenek az „élet, a szabadság és a boldogság keresésének” céljával. De minden politika kudarcot vall, ha utópisztikus célokat kíván megvalósítani, még ha azok a klasszikus liberalizmus, a szabadság és az egyenlőség céljai is. Az amerikaiak még mindig inkább a szabadság pártján, az európaiak pedig az egyenlőségén állnak. Mindkettő biztosítani akarja a szabadságot mindenkinek számára és erős jogi eszközökkel kívánja korlátozni az államot. Az amerikaiak az egyenlőség és a verseny alapján álló, a szabadságot biztosító társadalmat támogatják hatékony, de gyenge kormányval. Ezeket a célokat semmilyen értelemben sem fogják elérni, de továbbra is próbálkoznak fognak. Ne feledjük, hogy a szocialisták, kezdve Marxtól és Engelstől egészen Gramscsig, Croslandig és Harringtonig elismerik, hogy szociálisan, bár gazdaságilag nyilvánvalóan nem, az Egyesült Államok közelebb jutott az osztály nélküli társadalom és a gyenge állam megvalósításának céljához, mint bármilyen más rendszer, amit a saját életükben ismertek. Leon Samson, a baloldali amerikai marxista, az 1930-as évek elején úgy látta, hogy az amerikai radikálisok képtelenek voltak eladni a szocializmust egy olyan népnek, amely hite szerint máris egy olyan társadalomban élt, amely gyakorlatilag, ha a terminológia szerint nem is, elkötelezte magát az egyenlőség célkitűzései mellett, ha ez a

tulajdonviszonyokra nem is vonatkozik. Az amerikaiaknak és az európaiaknak is meg kell birkózniauk a fajüldözés, a nemek szerinti megkülönböztetés, a súlyos jövedelmi különbségek, a korrupció, a környezetszennyezés és az üzleti ciklusok visszaesésének gondjával. De Amerika még mindig rendelkezik egy ideológiai vízióval, az Amerikai Hitvallással, amely motiválja fiataljait. És az európaiak is egyre inkább elkötelezik magukat egy hasonló társadalmi jövőkép mellett, ami nagymértékben a francia forradalomból és a szociáldemokráciából fakad. Az Egyesült Államok immár politikailag nem kivételes. De társadalmilag elég sok tekintetben még mindig egyedülálló ahhoz, hogy továbbra is beszélhessünk az amerikai kivételességről.

Fordította: Gáthy Vera

HIVATKOZÁSOK

- Andrews, Edmund L., 1998. Rivals Have Found Little to Fight Over in the German Election. *New York Times*, September 26. A6.
- Apple, R. W. Jr., 1998. A German Socialist Plunges Toward the Center. *The New York Times*, September 4. A1., A10.
- Arisztotelész, 1982. *Rétorika*. Gondolat
- Atkins, Ralph, 1998. Schröder Pledges Strict Financial Control. *Financial Times*, November 11. 2.
- Baldwin, Tom, 1997. The New Labour Manifesto Steals Old Tory Slogans. *The Sunday Telegraph*, March 30. 1.
- Beer, Max, 1935. *Fifty Years of International Socialism*. London: George Allen and Unwin
- Bell, Daniel, 1952. Marxian Socialism in America. In: Donald G. Egbert-Stow Persons (ed.): *Socialism and American Life*. Princeton: Princeton University Press - 1978. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books - 1996. *Marxian Socialism in the United States*. Ithaca: Cornell University Press
- Blair, Tony, 1994. No Favours. *New Statesman and Society*, November 28. 33.
- 1998. Third Way, Better Way. *Washington Post*, September 27. C7.
- Bureau of Labor Statistics, <<ftp://ftp.bls.gov/pub/special.requests/ForeignLabor/flslforc.txt>> and Calculated from *Statistical Abstracts of the United States 1981*. US Department of Commerce, 1981. 401.; and *Employment and Earnings*, January 1998. Bureau of Labor Statistics <ftp://ftp.bls.gov/pub/special.requests/lf/aat10.txt> and <http://stats.bls.gov/webapps/legacy/cpsatab4.htm>.
- Burt, Tim, 1999a. „Sweden Plans State Company Overhaul. *Financial Times*, January 29. 2.
- 1999b. Nordic Governments Set Out on Path to Privatization. *Financial Times*, January 29. 3.
- Chirot, Daniel, (szerk.) 1991. *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left*. Seattle: University of Washington Press
- Cohen, Roger, 1997. France's Old Soldier Fades Away. *The New York Times*, June 8. E5.
- 1998. In Inaugural Speech, Schröder Stresses Jobs and Environment. *The New York Times*, November 11. A4.

- Dahrendorf, Ralf, 1990. Mostly About the Strange Death of Socialism and the Mirage of a Third Way. In *Uő.: Reflections on the Revolution in Europe*. New York: Times Books
- Davis, Mike, 1988. *Prisoners of the American Dream: Politics and Economy in the History of the US Working Class*. New York: Verso
- De Leon, Daniel, 1904. *Flashlights of the Amsterdam Congress*. New York: New York Labor News Co.
- Debray, Régis, 1990. What's Left of the Left? *New Perspectives Quarterly*, Spring, 27.
- Drozdzik, William, 1998. Schröder Calls for Europe-wide Initiative to Fight Joblessness. *The Washington Post*, November 11. A22.
- Druhan, Madaline, 1997. Union Reforms Stay, Labour Leader Says. *The Globe & Mail*, April 1.
- Engels to Sorge, 1942. November 29, 1886: 449. In: *Selected Correspondence, 1846-1895*, Karl Marx and Friedrich Engels. New York: International Publishers
- Engels to Weydemeyer, 1953. August 7, 1851: 25-26. In: *Letters to Americans 1848-1895*, Karl Marx and Friedrich Engels. New York: International Publishers
- Fittrakis, Robert J., 1993. *The Idea of Democratic Socialism in America and the Decline of the Socialist Party*. New York: Garland Publishers
- Flacks, Richard, 1988. *Making History: The Radical Tradition in American Life*. New York: Columbia University Press
- Friedman, Thomas L., 1997. The Real G-7's. *The New York Times*, June 19. A35.
- Furet, François, 1998. Democracy and Utopia. *The Journal of Democracy*, 9/1. 79.
- Gallagher, Tom-Allan M. Williams, 1989. Introduction. In *Uő.: Southern European Socialism*. Manchester: Manchester University Press
- Giddens, Anthony, 1998. *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Oxford: The Polity Press
- Halpern, Rick-Jonathan Morris (szerk.) 1997. *American Exceptionalism: US Working Class Formation in International Context*. New York: St. Martin's Press
- Harrington, Michael, 1987. *The Next Left: The History of a Future*. New York: Holt
- Harris, John F.-Fred Barbash, 1997. Blair Savours Colleague Clinton's Arm on His Shoulder. *The Washington Post*, May 30. A27-28.
- Hofstadter, Richard, 1972. *The Age of Reform: From Bryan to F.D.R.* New York: Alfred P. Knopf
- Ibrahim, Yousef M, 1997. Blair Gains Tax Cut for Business, But the Rest of Britain Must Wait. *The New York Times*, July 1.1.
- International Labor Organizations, 1997. ILO Highlights Global Challenges to Trade Unions. *ILO News*, November 4.
- Inglehart, Ronald, 1990. *1990 World Values Survey*. Ann Arbor: Institute for Social Research
- 1971. The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. *American Political Science Review*, 65. 991-1017.
 - 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press
 - 1997. *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press
- Klehr, Harvey, 1971. *The Theory of American Exceptionalism*. Ph. D. Dissertation. Department of History, University of North Carolina, Chapel Hill
- 1976. Leninist Theory in Search of America. *Polity*, 9. 81-96.
- Kolosi Tamás, 1987. Beliefs About Inequality in Cross-National Perspective. Paper prepared for conference on „The Welfare State in Transition”.

- Lichfield, John, 1997. French Left Goes in Search of a New Ideology. Like Blair's Labour the Socialists Have Moved Right. *The Independent* (London), April 25.
- Lipset, Seymour Martin. 1985. *Consensus and Conflict: Essays in Political Sociology*. New Brunswick, NJ: Transaction Books
- Lipset, Seymour Martin. 1977. Why No Socialism in the United States? In: Seweryn Bialer-Sophia Sluzar *Sources of Contemporary Radicalism*. Boulder, CO: Westview Press
- 1990. *Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada*. New York: Routledge
- 1991. No Third Way: A Comparative Perspective on the Left. In: Daniel Chirot (ed.): *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left*. Seattle: University of Washington Press
- 1996. *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*. New York: W. W. Norton.
- Lipset, Seymour Martin-Gary Marks, 1999. *It Didn't Happen Here: Why No Socialist Party in the United States*. New York: W. W. Norton
- Lipset, Seymour Martin-Bence György, 1994. Anticipations of the Failure of Communism. *Theory and Society*, 23. 169-210.
- Lubell, Samuel, 1965. *The Future of American Politics*. New York: Harper & Row
- Marx, Karl-Friedrich Engels, 1938. Unpublished Letters of Karl Marx and Friedrich Engels to Americans. *Science and Society*, 2. 368.
- Marx, Karl, 1967. *A tőke*. Karl Marx és Friedrich Engels Művei, 23. kötet. Budapest, 6.
- Mitchell, Alison, 1997. 2 Baby Boomers Who Share a Single View of Democracy. *The New York Times*, May 30. 1. 3.
- Moore, R. Laurence, 1970. *European Socialists and the American Promised Land*. New York: Oxford University Press
- Page, Benjamin I.-Robert Y. Shapiro, 1992. *The Rational Public: Fifty Years of Trends in America's Policy Preference*. Chicago: University of Chicago Press
- Prescott, Michael, 1997. Labour Assault on Single Mothers. *The Sunday Times*, June 1.
- Przeworski, Adam, 1985. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Quint, Howard W., 1953. *The Forging of American Socialism: Origins of the Modern Movement*. Indianapolis: The Bobbs-Merill Co.
- Revel, Jean-François, 1971. *Without Marx or Jesus*. Garden city, NY: Doubleday
- Richta, Radovon et al., 1969. *Civilizations at the Crossroads*. White Plains, NY: International Arts and Sciences Press
- Rose, Richard, 1985. *How Exceptional is American Government?* Studies in Public Policy 150. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde
- Scharping, Rudolf, 1996. Freedom, Solidarity, Individual Responsibility: Reflections on the Relationship Between Politics, Money and Morality. *The Responsive Community*, 6. 53., 54-55.
- Shapiro, Robert Y.-John T. Young, 1989. Public Opinion and the Welfare State: The United States in Comparative Perspective. *Political Science Quarterly*, 104. 59-89.
- Simons, Marlene, 1997. Dutch Take 'Third Way' to Prosperity. *The New York Times*, June 16. A6.
- Smith, Tom W., 1990. Social Inequalities in Cross-National Perspective. In: J.W: Backer et. al (ed.): *Attitudes to Inequality and the Role of Government*. Rijswijk.: The Social and Cultural Bureau
- Sombart, Werner, 1976. *Why Is There No Socialism in the United States?* White Plains, NY: International Arts & Sciences Press

- Swardson, Anne, 1998a. French Electorate Results Tend to Decrease Role of Government. *The Washington Post*, January 22. A24.
- Swardson, Anne. 1998b. Jospin Takes A New Stand on Austerity. *The Washington Post*, January 22. A24.
- The Economist*, 1989. As González Glides Rightward. March 11.
- 1998. Jospin discovers America. June 27th–July 3rd. 50.
- This Week in Germany*. 1998a. Schröder Outlines His Vision of the 'New Center' Before the Bundestag. November 12: 1–2.
- 1998b. Lafontaine Finds Common Ground on Economic Policy During U.S. Visit. December 11. 4.
- 1998c. Schröder Opens 'Alliance for Jobs' Talks in Bonn. 1.
- Tocqueville, Alexis de, 1948. *Democracy in America*. I-II. New York: Alfred A. Knopf
- Touraine, Alain, 1971. *The Post-Industrial Society: Tomorrow's Social History*. New York: Random House
- Trotsky, Leon, 1939. *The Living Thoughts of Karl Marx*. New York: Longmans, Green & Co.
- Vinocur, John, 1998. Downsizing German Politics. *Foreign Affairs*, September/October. 11–12.
- Voss, Kim, 1993. *The Making of American Exceptionalism: The Knights of Labor and Class Formation in the Nineteenth Century*. Ithaca: Cornell University Press
- Weber, Max, 1958. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribners & Sons
- Wells, H. G., 1906. *The Future in America*. New York: Harper and Brothers
- Wigton, David, 1997. Job Creation: Clinton and Blair in Joint Initiative. *Financial Times*, May 30.
- Will, George, 1997. Last Rite for Socialism. *The Washington Post*, December 21. C7.

JEGYZETEK

- ¹ A koncepció alkalmazhatóságának bizonyítékát lásd Lipset, 1996: 32–35, 77–109.
- ² A „szocialista kivételesség” kérdésére irányuló egyéb erőfeszítéseket lásd még Robert J. Fittrakis (1993) és Mike Davis (1988: 3–51).
- ³ A marxista és egyéb irodalom áttekintését l. Lipset (1977: 31–149. és 346–363. [jegyzetek]).
- ⁴ Lenin írásait l. Harvey (1976: 81–96)
- ⁵ Fraina-Corey részletes tárgyalása a 126–130. oldalon található.
- ⁶ A változások részletes leírását és elemzését lásd Giddens (1998).
- ⁷ Az ausztrál és új-zélandi hivatkozásokat lásd Lipset, (1991: 184–185.).
- ⁸ A jobbratolódásról Mitterrand idején l. Lipset, (1991: 188.).
- ⁹ A francia etatizmus forrásainak taglalása magyárst Swardonon (1998b) alapul.
- ¹⁰ Jospin megjegyzései az Egyesült Államokban létrejött új munkahelyek természetéről egybevág a Munkaügyi Statisztikai Iroda által készített tanulmányok jelentéseivel.
- ¹¹ Részletesebb tárgyalását és dokumentálását l. Lipset, 1996: 193–202.

